

درآمدی برنظام بصری
حاکم برنسخ خطی ایرانی

طیبه بهشتی

بنا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قرآن‌های دوره تیموری

درآمدی بر نظام بصری حاکم بر نسخ خطی ایرانی

طیبه بهشتی

(عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد پرند)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

۱۳۹۷

سرشناسه: بهشتی، طیبه، ۱۳۵۷ -

عنوان و نام پدیدآور: قرآن‌های دوره تیموری، درآمدی بر نظام بصری حاکم بر نسخ خطی ایرانی / طیبه بهشتی؛ ویراستار پوران زینالی.
مشخصات نشر: تهران، فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده هنر مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری، متن، ۱۳۹۷.
۱۱۴ ص.

۹۷۸-۶۰۰-۷۶۴۵-۱۲-۳

مشخصات ظاهری

شابک

وضعیت فهرست نویسی

یادداشت

موضوع

موضوع

شناسه افزوده

شناسه افزوده

رده‌بندی کنگره

رده‌بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

۵۱۱۲۷۵۸

پژوهشکده هنر

پژوهشکده هنر

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

قرآن‌های دوره تیموری

درآمدی بر نظام کتاب‌آرایی در نسخ خطی ایرانی

طیبه بهشتی

ویراستار: پوران زینالی

صفحه‌آرا: ندا اسدی

طراح جلد: آرمان خرمک

ناظر فنی چاپ: میثم رادمهر

نویت چاپ: اول ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: چاپخانه دیجیتال فرهنگستان هنر

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۴۵-۱۲-۳

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشران محفوظ است.

پروژه‌سکده هنر: خیابان ولیعصر (عج)، بالاتر از تقاطع امام خمینی (ره)، نبش کوچه شهید حسن سخنور، پلاک ۲۹

تلفن: ۶۶۹۵۶۱۹۰-۲ - ۶۶۴۸۰۹۴۵ - ۱۱۳۷۶۳۶۸۱۱ - کدپستی:

مؤسسه «متن»: تهران، انتهای خیابان فلسطین جنوبی، خیابان لقمان ادهم، بن بست بوذرجمهر، شماره ۲۴، مؤسسه

تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»: تلفن: ۶۶۴۹۸۶۹۲-۴ - دورنگار: ۶۶۹۵۱۶۶۲ - صندوق پستی: ۱۳۷۷ - ۱۳۱۴۵

پست الکترونیک: Info@matnpublishers.ir

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی عصر - نرسیده به چهارراه طالقانی - شماره ۱۵۵۰ - ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر.

تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

تلگرام: @artboks

فروشگاه اینترنتی: www.matnpublishers.ir

فهرست

پیشگفتار	۹
مقدمه	۱۱

فصل اول: قرآن‌های تیموری محفوظ در موزه ملی ایران

معرفی و توصیف قرآن‌های تیموری محفوظ در موزه ملی ایران	۱۹
نسخه‌های قرآنی کامل	۲۰
نسخه‌های دربرگیرنده پاره‌ای از قرآن کریم	۲۵

فصل دوم: نظام کتاب‌آرایی حاکم بر مجموعه جزء‌های قرآنی شماره ۹۲۳۲ موزه ملی ایران

معرفی مجموعه جزء‌های قرآنی شماره ۹۲۳۲ موزه ملی ایران	۴۷
تدوین نظام حاکم بر طراحی مجموعه جزء‌های قرآنی شماره ۹۲۳۲ موزه ملی ایران	۶۹
نتیجه‌گیری	۸۷
فهرست منابع و مآخذ	۹۱
فهرست منابع تصاویر	۹۵
فهرست نسخه‌های قرآنی دوره تیموری (محفوظ در موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران)	۹۷
نمایه	۱۱۵

سخن ناشران

هنر به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی ظهور و بروز فرهنگ‌ها و تمدن‌ها، جایگاه ویژه‌ای در تعاملات زیستی و فرهنگی انسان‌ها داشته و نقشی محوری را در پیشرفت و تعالی یا انحطاط و انحراف جوامع ایفا می‌کند. هنر هر جامعه‌ای در بستر فکری و فرهنگی، دینی و اعتقادی و مطابق با شرایط تاریخی، اجتماعی و جغرافیایی آن جامعه شکل می‌گیرد و مطالعه، تحقیق، و نظریه‌پردازی در حوزه فرهنگ و هنر، قلمرو بسیار گسترده، متنوع و پرجاذبه‌ای را پیش روی پژوهشگران و علاقه‌مندان هنر می‌گشاید. با این حال، چنین فعالیت‌هایی مستلزم بسترهای مناسبی است که جامعه و نهادهای اجتماعی برای محققان و اندیشمندان فراهم می‌سازند، زیرا مطالعات و پژوهش‌های پر دامنه، روشمند، منسجم و مستمر، و آگاهی از نتایج تحقیقات دیگران، بدون تحقق این بسترها و زمینه‌ها حاصل نمی‌شود.

بی‌شک نتایج و دستاوردهای نظری و عملی چنین مطالعات و پژوهش‌هایی، راه‌های جدید و روشنی را در رشد معرفتی و فرهنگی افراد بشر و بسط تعاملات اجتماعی و فرهنگی فرارو می‌نهد و بینش‌ها، نگرش‌ها و چشم‌اندازهای نویی را پیش روی هنرجویان و هنرپژوهان می‌گذارد. از این رو، توجه به مطالعه، پژوهش، نقد و نظریه‌پردازی در حوزه هنر بر اساس نیازهای بومی از نیازهای اساسی حیات فرهنگی ایران اسلامی به شمار می‌آید که نبود آن منجر به فهم

نادرست، تکرار یا پیروی از نظریه‌های غیر بومی در پژوهش‌ها و مطالعات هنر ایرانی - اسلامی و غفلت از نیازها، تعلقات و پیشینه تاریخی خویش می‌شود. پیوند عمیق میان عمل و نظر، یا به تعبیری حکمت عملی و حکمت نظری، در سنت فرهنگی این مرز و بوم ریشه‌دار و نهادینه بوده است. اما در دهه‌های اخیر، یکی از آسیب‌های جدی فعالیت‌های هنری شکاف میان نظر و عمل بوده است. لذا، مطالعات نظری و فعالیت‌های پژوهشی باید به عنوان مؤلفه‌ای مهم در سیاست‌گذاری فرهنگی و هنری مورد توجه قرار گیرد.

بر این اساس، ناشران به منظور گسترش زمینه‌های مطالعات و پژوهش‌های بنیادین، توسعه‌ای و کاربردی در حوزه هنر، نقد و بررسی و آسیب‌شناسی پژوهش‌های هنری بر اساس معیارهای متعارف جوامع علمی و پژوهشی، و ایجاد بسترهای ارائه نظریه‌های کارآمد هنری، متناسب با نیازها و ارزش‌های دینی، ملی و بومی جامعه ایرانی، با همکاری و همفکری استادان و پژوهشگران فرهیخته و پرتلاش حوزه فرهنگ و هنر، همواره بر آن بوده‌اند که به نشر آثار و منابع تخصصی در حوزه هنر بپردازند. کتاب قرآن‌های دوره تیموری: درآمدی بر نظام بصری حاکم بر نسخ خطی ایرانی تلاشی است در جهت نشر آگاهی و دانش، و بسط مطالعه و پژوهش. امید است این کتاب، برای صاحبان خرد و دانایی و فرزاندگی و علاقه‌مندان به فرهنگ و هنر این مرز و بوم، به‌ویژه هنرجویان و هنرپژوهان، مفید و راه‌گشا باشد.

پیشگفتار

کتاب حاضر محصول طرحی پژوهشی با عنوان «تبیین نظام بصری حاکم بر طراحی قرآن‌های دوره تیموری با تمرکز بر قرآن منتخب آن دوره» است که با حمایت مالی و معنوی پژوهشکده هنر، وابسته به فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، در تیر ماه سال ۱۳۹۶ ش به پایان رسید. هدف اولیه این طرح، تدوین نظام بصری حاکم بر دست‌کم یکی از مصاحف دوره تیموری بود که در یکی از کتابخانه‌ها یا موزه‌های داخل کشور حفظ و نگهداری می‌شود. پژوهنده برای یافتن نمونه مد نظر خود از محل موزه‌های آستان قدس رضوی در مشهد، موزه آستانه مقدسه حضرت معصومه (س) در قم، موزه‌های ملی قرآن کریم و ملی ایران در تهران بازدید نمود و تعداد معتناهایی مخطوطات قرآنی دوره تیموری را بررسی کرد. با این وصف، به دلیل محدودیت‌های مالی و زمانی رویاروی این پژوهنده، محتوای طرح یادشده به معرفی مصاحف تیموری محفوظ در بخش اسلامی موزه ملی ایران و سپس تدوین نظام بصری حاکم بر طراحی مجموعه جزءهای قرآنی شماره ۹۲۳۲ محفوظ در محل این موزه محدود شد. عمده‌ترین دلیل این انتخاب شناخت کمتری است که نسبت به گنجینه‌های خطی محفوظ در قدیمی‌ترین و مهم‌ترین موزه ایران وجود دارد. البته، حمایت و همکاری صادقانه مسئولان موزه نیز در این انتخاب بی‌تأثیر نبود، به طوری که این پژوهنده اجازه آن را یافت تا به همه نسخه‌های مد نظر و نیز همه تصاویر

مورد نیاز خود برای پیشبرد طرح یادشده دسترسی داشته باشد؛ تصاویری که بسیاری از آن‌ها تنها تصاویر موجود از نسخ معرفی‌شده در متن هستند و برای نخستین بار منتشر شده‌اند. پژوهنده مراتب سپاس‌گزاری خود را از جناب آقای دکتر جبرئیل نوکنده، رئیس محترم موزه ملی ایران، آقای کرم میرزایی، مدیر گنجینه دوران اسلامی و نیز جناب آقای شهاب شهیری، امین اموال بخش اسلامی موزه، به مناسبت همکاری بی‌دریغ ایشان در پیشبرد همه مراحل طرح پژوهشی یادشده، که کتاب پیش رو نتیجه آن است، تقدیم می‌کنم. همچنین، از رئیس محترم پژوهشکده هنر، جناب آقای دکتر هادی ربیعی، و معاون پژوهشی وقت پژوهشکده، جناب آقای دکتر حمید کشمیرشکن، همچنین مدیر کمیته هنر اسلامی جناب آقای سید عباس حسینی و کارشناس پژوهشی پژوهشکده جناب آقای داود خوش‌نیت تشکر می‌کنم که سخاوتمندانه امکانات مالی و معنوی خود را برای به ثمر رسیدن بخشی از ایده‌های این پژوهنده در قالب اثر پیش رو به خدمت گرفتند. در پایان نیز از جناب آقای بهزاد یوسف‌زاده، کارشناس موزه آستانه مقدسه حضرت معصومه (س) در قم که راهنمایی‌های بی‌دریغ ایشان در طول طرح بسیار کارگشا بود و نیز خانم پوران زینالی که ویراستاری و آماده کردن کتاب برای چاپ را بر عهده داشتند، نهایت تشکر و قدردانی را دارم. از آنجا که کتاب پیش رو نخستین گامی است که به منظور معرفی کلیه مخطوطات قرآنی تیموری محفوظ در موزه ملی ایران برداشته شده و نیز یکی از نخستین تلاش‌هایی است که هدف از آن بازیابی اصول و قواعد حاکم بر طراحی نسخ خطی ایرانی است، به طور قطع نواقص بسیاری را در بر می‌گیرد. با این حال، امیدوارم این اثر به سهم خود و به‌رغم همه کاستی‌های آن بتواند نوری هر چند کم‌فروغ بر بخشی کمتر کاوش شده از تاریخ و فرهنگ ما بتاباند.

پرسش دربارهٔ اصول و ضوابط حاکم بر طراحی نسخ خطی ایرانی سؤالی است که قدمت چندانی ندارد و از این رو، پاسخ‌های چندانی نیز بدان داده نشده است. به نظر می‌رسد اولین بار گریس دونهام گست^۱، هنرپژوه کانادایی، به مسئلهٔ چگونگی رابطهٔ تصاویر و جداول متن در نسخ خطی ایرانی اشاره می‌کند. نتایج پژوهش وی که بر نگاره‌های مکتب نگارگری شیراز متمرکز شده است، نشان می‌دهد که محل جایگیری تصویر در چارچوب صفحه همواره از الگوهای مشخصی پیروی می‌کرده که بر اساس روابط هماهنگ و موزون قالب متن و قاب تصویر طراحی می‌شدند (Guest, 1948: 27-33). با این وصف، خط پژوهشی گست، تا مدت‌ها توجه چندانی را به خود جلب نکرد و سایر محققان آن را پی نگرفتند. عمده‌ترین دلیل آن را باید در اهمیت بسیاری دانست که محققان غربی و به تبع آنان پژوهشگران ایرانی برای تصاویر نسخ خطی ایرانی قائل بودند. به طوری که سایر اجزاء و ویژگی‌های منحصربه‌فرد این نسخه‌ها، همچون جلدها، تذهیب‌ها، صفحه‌آرایی‌ها و حتی کتابت آن‌ها، تا چندی پیش کمتر به وسیلهٔ آنان واکاوی و بررسی می‌شد. تنها زمانی که شماری پژوهش‌های پراکنده در باب ساختار حاکم بر نگاره‌های ایرانی نشان داد که پرسش دربارهٔ

1. Grace Dunham Guest

نظام بصری و کیفیات زیبایی‌شناسانه هنر نقاشی ایرانی جز در قالب بررسی این آثار در قالب نسخه‌ای که آن‌ها را در بر می‌گیرد قابل پاسخگویی نیست، شماری از پژوهشگران و در رأس آنان دیوید جی. راکسبرگ^۱ به این نتیجه رسیدند که خط پژوهشی آینده به جای تمرکز بر تصاویر به عنوان یک شیء منفرد و یگانه، باید بر نسخه در قالب یک کل منسجم و یکپارچه متمرکز گردد (راکسبرگ، ۱۳۸۸: ۵۴). با وجود این، سال‌ها پیش از طرح این پیشنهاد از سوی راکسبرگ، محققانی پیشرو چون شهریار عدل^۲، فرضیه وی را در باب نسخه‌ای از فتوحات همایون به آزمون گذاشته و نتایج قابل توجهی را نیز به دست آورده بود. این نسخه که در سال‌های ۱۰۰۹-۱۰۱۴ ق و در مکتب شیراز کتابت و نسخه‌پردازی شده، سه نگاره و یک تذهیب سرلوح را در بر می‌گیرد. پژوهش عدل نشان می‌دهد که تمامی اجزاء اثر، اعم از تذهیب سرلوحه‌ها، صفحات و قاب‌هایی که نوشته‌ها را در بر می‌گیرند، بر اساس یک پیمون^۳ مشترک طراحی شده‌اند. این پیمون در واقع مربعی است که طول و عرض آن برابر با ضخامت قاب‌هایی است که همه صفحات متن، تذهیب‌ها و نگاره‌های کتاب را در بر گرفته است. وی با تکیه بر تحلیل همین یک نسخه نتیجه می‌گیرد که اجزاء تشکیل‌دهنده نسخ خطی ایرانی احتمالاً بر اساس نظامی پیمانه‌ای طراحی می‌شده‌اند. این نظام با توجه به مربع‌شکل بودن پیمون یادشده، پرده از رابطه میان طراحی اجزاء کتاب با طراحی حروف در خوشنویسی سنتی اسلامی برمی‌دارد. زیرا مقیاس نسبت‌های حروف در خوشنویسی همواره مربعی است که از حرکت قلم به اندازه پهنای نوک آن حاصل می‌شود (Adle, 1975: 84-95). در سال‌های اخیر نیز برخی محققان چون آلن جورج^۴ با پژوهش بر روی مجموعه‌ای قابل توجه از کهن‌ترین مصاحف قرآنی که به خط کوفی نگاشته شده، نشان داده‌اند که حتی در نخستین سال‌های رواج کتابت نسخ خطی قرآنی در جهان اسلام که قدیمی‌ترین نمونه‌های نگارش

1. David J. Roxburgh

۲. شهریار عدل (۱۳۲۲-۱۳۹۴)؛ باستان‌شناس ایرانی و کارشناس تاریخ هنر و معماری و کارشناس پرونده‌های ثبت میراث جهانی در ایران.

3. Module

4. Alain Fouad George

در تمدن اسلامی نیز به شمار می‌روند، پیروی از شماری قواعد مشخص در دستور کار کاتبان نسخه‌های خطی و حامیان آن‌ها قرار داشته است. به طوری که نتیجه تبعیت از این اصول و ضوابط را می‌توان در ریخت بسیار متناسب حروف خط کوفی اولیه، صفحه‌آرایی‌های منضبط و ترکیب‌های موزون کلمات در چارچوب قالب متن مشاهده کرد (George, 2003: 12-13; ibid, 2007: 104-105). با این وصف، جای تردید باقی نمی‌ماند که در دوره‌های بعد این اصول و ضوابط به شکل بسیار ماهرانه‌تری از گذشته به کار گرفته می‌شده‌اند. نتایج برخی پژوهش‌های پراکنده دربارهٔ نظام صفحه‌آرایی یا هندسهٔ پنهان حاکم بر طراحی تذهیب در نسخ خطی ایرانی و اسلامی به خوبی مؤید این امر است.^۱ هر چند تا کشف دوبارهٔ نظام‌های طراحی در نسخ خطی دورهٔ اسلامی راه درازی پیش رو است، با این حال از هم‌اکنون می‌توان حدس زد که چگونه زیبایی این نظام‌ها به بازتعریف معیارهای زیبایی در قرون وسطای اسلامی یاری خواهند رساند و از الگوهای زمانی و مکانی گوناگون برای طراحی نسخه‌های خطی پرده برخوانند داشت. این الگوها، به‌ویژه، به پژوهش‌های سبک‌شناسانه که به‌کارگیری روش‌های موجود، آن‌ها را با دشواری‌های چندی روبه‌رو ساخته، دقت و عمق بیشتری خواهند بخشید.

کتاب حاضر در دو فصل تنظیم شده است. فصل اول آن به معرفی و توصیف برجسته‌ترین قرآن‌های تیموری محفوظ در موزه ملی ایران اختصاص یافته است. در واقع، موزه ملی شماری از نفیس‌ترین قرآن‌های کاتب شده در دورهٔ اسلامی را در اختیار دارد. این قرآن‌ها شامل مصاحفی از قرن سوم تا چهاردهم قمری است و نمونه‌هایی بسیار نفیس از هنرمندانی بنام چون یاقوت مستعصمی،

۱. برای مطالعه دربارهٔ این پژوهش‌ها مراجعه کنید به:

پالوسین، والری وی. (۱۳۹۰)؛ «در باب شیوه‌های توصیف دست‌نویس‌های مذهب و مصور اسلامی»، مترجم: حسن هاشمی میناباد، اوراق عتیق، سرویراستار: سید محمدحسین حکیم، ج. ۲، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، صص. ۱۵۲-۲۶۳، مهدوی، م. امین (۱۳۸۸)؛ «گواه صفحه‌آرایی شبکه‌ای در نسخه‌های خطی ایران»، زبان تصویری شاهنامه، مترجم: سید داود طبایی، تهران: موسسهٔ تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن، صص. ۲۹۳-۳۲۱ و یاری راد، احد (۱۳۷۵)؛ «بررسی صفحه‌آرایی در نسخ خطی به جا مانده از قدیم»، پایان‌نامهٔ دورهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، صص ۷۰-۱۰۷.

عمادالطاووسی، احمد سهروردی، پیرمحمد ثانی، احمد نیریزی و ضیاءالسلطنه، در میان آن‌ها می‌درخشند (درخشان، ۱۳۷۹-۱۳۸۰: ۶۱-۶۲). بسیاری از این قرآن‌ها از جمله اشیاء وقف‌شده بر بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی هستند که طی دو مرحله، در سال‌های ۱۳۱۴ و ۱۳۵۳ ش، از اردبیل به تهران انتقال یافته و سرانجام به این موزه واگذار شده‌اند (خاموشی، ۱۳۸۸: ۷۵). مجموعه نسخ قرآنی تیموری محفوظ در موزه ملی، شامل ۹۱ نسخه قرآنی کامل، نسخه‌های متشکل از چند، یک و یا کمتر از یک جزء از قرآن کریم و مجموعه جزءهای قرآنی می‌شود که آن‌ها نیز همچون سایر قرآن‌های این مجموعه عمدتاً در سال‌های ۱۳۱۴ و ۱۳۵۳ ش، از محل آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی به این موزه راه یافته‌اند (همانجا). متأسفانه، این مجموعه تاکنون کمتر معرفی و شناخته شده است^۱ به‌گونه‌ای که فهرست‌نویسی اولیه آن به‌تازگی پایان یافته و همچنان به بازنگری‌های مستمر و نیز پاره‌ای اصلاحات نیازمند است.

فصل دوم این کتاب نیز به تدوین نظام بصری حاکم بر مجموعه جزءهای قرآنی شماره ۹۲۳۲ محفوظ در موزه ملی ایران اختصاص یافته است و ضمن بررسی ویژگی‌های سبک‌شناختی مجموعه اخیر، درباره ویژگی‌ها و چگونگی صفحه‌آرایی آن نیز بحث شده سپس و با تکیه بر فرضیات معین، تذهیب‌های اجرا شده در دو نسخه مربوط به جزءهای ششم و هشتم این مجموعه نیز به لحاظ بصری تحلیل شده و ساختارهای پنهانی‌ای که این دو تذهیب بر اساس آن‌ها شکل گرفته، نشان داده شده‌اند. در پایان نیز فهرست نسخه‌های قرآنی تیموری

۱. البته، تاکنون پژوهش‌هایی صورت گرفته که در آن‌ها به شماری از برجسته‌ترین نسخه‌های این مجموعه اشاره شده است. عمده‌ترین این پژوهش‌ها به شرح زیر هستند:
ریاضی، محمدرضا (۱۳۷۵)، فهرست میکروفیلم‌ها و نسخ خطی موزه ملی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی.

ساریخانی، مجید و صابری، فخرالدین (بی‌تا)، جلوه‌های آیات قرآنی، تهران: کانون جهانگردی و اتومبیل‌رانی.

ساریخانی، مجید و کارگر، محمدرضا (۱۳۹۱)، کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی ایران، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۸)، «کتابت و تذهیب قرآن‌های تیموری در مجموعه‌های داخل و خارج»، *دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی*، ش ۱۰، صص. ۹۹-۱۲۰.

نجفی شوشتری، سید محمد باقر (۱۹۸۹)، مصحف ایرانی، کلن: انتشارات مانوسکا.

محفوظ در موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران همراه با پاره‌ای اصلاحات آمده است که می‌تواند نیازهای اولیه پژوهشگران این حوزه را رفع کند. این فهرست بر اساس فهرست اسناد و نسخ موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران و نیز شناسنامه‌های آثار که در محل موزه قابل دسترسی است تنظیم شده است.

فصل اول

قرآن‌های تیموری محفوظ
در موزه ملی ایران

معرفی و توصیف قرآن‌های تیموری محفوظ در موزه ملی ایران

طبق آخرین بررسی‌های صورت گرفته توسط کارشناسان موزه دوران اسلامی، ۹۱ نسخه و مجموعه قرآنی متعلق به دوره تیموری در محل این موزه حفظ و نگهداری می‌شود.^۱ در این میان، فقط کتابت ۳۸ نسخه و مجموعه را به یقین یا به احتمال بسیار زیاد می‌توان به دوره یادشده منسوب کرد و بقیه نسخه‌ها ممکن است در دوره ایلخانی یا صفوی به نگارش درآمده باشند (فهرست اسناد و نسخ موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران). علت ابراز چنین تردیدهایی بیش و پیش از هر چیز، نبود رقم و تاریخ در انجامه بسیاری از این قرآن‌های خطی است؛ این در حالی است که شماری از رقم‌ها و تواریخ موجود را نیز نمی‌توان اصیل دانست. بنابراین، و به ناگزیر، در بسیاری از موارد کارشناسان تلاش می‌کنند تا با تکیه بر ویژگی‌های مادی و گونه‌شناختی نسخه‌ها زمان نگارش آن‌ها را حدس بزنند. از آنجا که این گمانه‌زنی‌ها همواره نمی‌تواند دقیق و قطعی باشد، جای ابراز برخی حدس و گمان‌های احتمالی را باز می‌گذارد.

همچنین، این تذکر لازم است که از مجموع ۹۱ نسخه تیموری یادشده، شمار محدودی از آن‌ها کامل‌اند و بقیه نسخ پاره‌ای از قرآن را شامل می‌شوند.

۱. یک برگ از قرآن معروف به قرآن بایسنقری نیز در محل این موزه نگهداری می‌شود که نام آن در فهرست اسناد و نسخ موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران نیامده است.

این قرآن‌های ناقص یا در قالب یک نسخه صحافی و تجلید شده‌اند و یا مجموعه‌هایی متشکل از چند، یک و یا نیم‌جزء از قرآن کریم را شکل می‌دهند (فهرست اسناد و نسخ موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران).

نسخه‌های قرآنی کامل

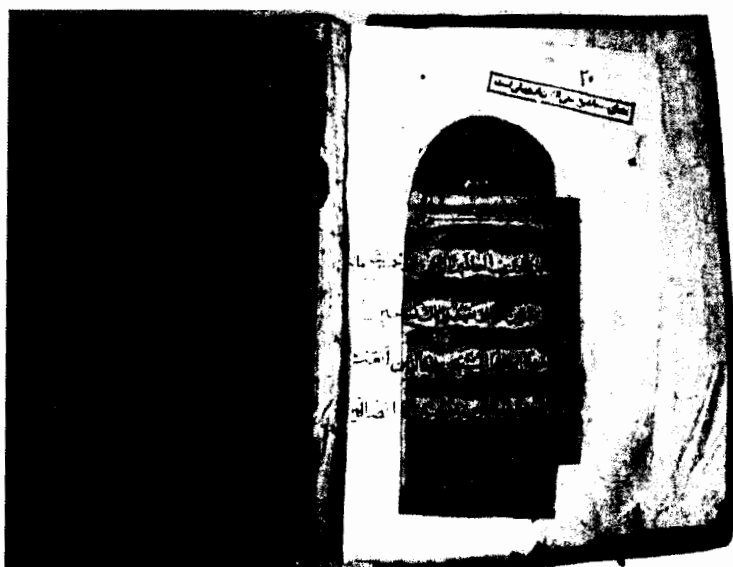
از مجموع نسخ یادشده ده نسخه کامل هستند و از این تعداد، کتابت چهار نسخه را با قطعیت بیشتری می‌توان به دوره تیموری منسوب کرد. این نسخه‌ها، که با شماره‌های ۲۵۲۱۴، ۲۵۲۲۱، ۲۵۲۴۱، ۲۵۲۵۵، ۲۵۳۹۳، ۲۵۳۹۹، ۴۲۵۵، ۴۲۸۳، ۴۳۰۲ و ۸۶۴۳ در بخش اسلامی موزه ملی ایران حفظ و نگهداری می‌شوند، غالباً ابعاد کوچکی دارند و به لحاظ ویژگی‌های کتاب‌آرایی در قیاس با سایر نسخ قرآنی محفوظ در این موزه از نفاست کمتری برخوردارند (فهرست اسناد و نسخ موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران).^۱ در ادامه، دو نسخه شماره ۲۵۲۱۴ و ۲۵۲۴۱، که بزرگ‌تر و نفیس‌تر از سایر آثار این گروه‌اند، به تفصیل معرفی و توصیف می‌شوند.

نسخه قرآنی شماره ۲۵۲۱۴

این نسخه، با ابعاد ۳۶×۲۴ سانتی‌متر، شامل ۸۳۶ صفحه است. همه متن به خط نسخ است. نسخه با یک جفت تذهیب دوبرگی لوح افتتاحیه آغاز می‌شود که به رغم آسیب‌دیدگی‌های بسیار همچنان ویژگی‌های تذهیب‌های اواخر دوره تیموری را نشان می‌دهد (تصویر ۱-۱). بسیاری از این ویژگی‌ها، همچون کتیبه‌های قلمدانی، تاج، شرفه‌های بالای تاج، دندان‌موشی دور آیات، طلااندازی بین سطرها و تنوع گزارة رنگی به کارگرفته‌شده در تذهیب با غلبه طلا و لاجورد،

۱. برای آگاهی از شماره و ویژگی‌های ظاهری قرآن‌های تیموری محفوظ در موزه دوران اسلامی موزه ملی ایران، به فهرستی که در پایان این پژوهش ارائه شده است مراجعه فرمایید.
۲. به باور شماری از کارشناسان نسخه‌های خطی قرآنی از جمله آقای بهزاد یوسف‌زاده، کارشناس محترم موزه آستانه مقدسه حضرت معصومه (س)، این نسخه به احتمال زیاد در دوره صفوی (قرن دهم ق) کتابت شده است.

را در تذهیب نسخ قرآنی آغاز دوره صفوی هم می‌توان مشاهده کرد. از این رو، این نسخه به احتمال زیاد در پایان دوره تیموری یا در ابتدای دوره صفویه کتابت و تذهیب شده است، نکته‌ای که با در نظر گرفتن تاریخی که در شناسنامه آن درج شده و کتابت آن را به سده‌های هشتم و نهم ق، یعنی دوره‌های ایلخانی و تیموری، منسوب می‌کند کمی دور از انتظار به نظر می‌رسد (افروند، ۱۳۷۱: شناسنامه اثر).

تصویر ۱-۱. لوح افتتاحیه مذهب مرصع صفحات آغازین نسخه مصحف قرآنی شماره ۲۵۲۱۴ سده هشتم یا نهم ق، موزه ملی ایران (مأخذ: مجموعه تصاویر آرشیو موزه)